

Interpretace kvalitativních výzkumných dat:

Kvalitativní analýza (analýza volného textu)

- rozhovory;
- kazuistiky (případové studie);
- volné písemné odpovědi;
- nedokončené věty;
- otevřené otázky v dotazníku;
- polootevřené otázky (s jednou volnou možností)
- nestrukturované pozorování

U těchto uvedených variant výzkumných nástrojů a metod se používá kvalitativní analýza. Celkově jde o VĚTŠINU BAKALÁŘSKÝCH A DIPLOMOVÝCH PRACÍ psaných na obou katedrách: učitelství i sociální práce a etiky. Proto je zapotřebí seznámit se alespoň s elementárními základy kvalitativní analýzy. Níže uvádím základní principy pro vás jakožto uživatele.

PODKAPITOLA V EMPIRICKÉ ČÁSTI: „ZPŮSOB PROVEDENÍ ANALÝZY DAT“

V metodologické části své práce budete popisovat, jak jste svá data analyzovali a jakými principy jste se přitom řídili. Proto si k tomu potřebujete najít tyto zdroje. Na tyto zdroje odkazujete tak jako na jinou použitou literaturu. Půjde o samostatnou kapitolu „Způsob provedení analýzy dat“, v Bc. pracích by měla mít rozsah aspoň dvou delší odstavce (v Mgr. pracích aspoň o něco delší).

Pokud budete mít ve své absolventské práci kvalitativní výzkum, bude ještě zapotřebí si k tomu pročíst nějakou teorii o kvalitativním výzkumu. Inspiraci najdete v doporučené knížce ze sylabu Švaříčka, Šedlové: Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách, kde jsou vzadu uvedeny i konkrétní ukázky kvalitativního výzkumu. Další dobrou publikací je kniha Šíp, Gulová: Výzkumné metody v pedagogické praxi (Grada, 2013). Obě knihy se spíše doplňují a částečně překrývají. Teorii výzkumu má srozumitelněji první z nich. Třetí publikaci se vám možná poraží vygooglovat, jde o knihu – Řiháček a kol., Kvalitativní analýza textů – čtyři přístupy. Masarykova univerzita, Brno, 2013. Jde o zakotvenou teorii, interpretativní fenomenologickou analýzu, narativní analýzu a diskurzivní analýzu. Ve všech třech publikacích najdete ukázky z výzkumů.

Velmi doporučuji si vyhledat i konkrétní časopisecké články s kvalitativním výzkumem, který se metodologicky podobá tomu, jenž chcete použít ve své práci (např. v Československé psychologii, v České a slovenské psychiatrii, Sociální práci, Kontexty psychologie, E-psychologie, Pedagogika, Speciální pedagogika a další).

Můžete se také inspirovat v disertačních pracích na katedrách psychologie, sociologie a pedagogiky. To už jsou většinou práce, na jejichž metodologickou správnost se můžeme

spolehnout (nelze totéž bohužel říci o všech absolventských pracích, které vznikají např. u nás či na jiných fakultách, proto je nemůžu plošně doporučit jako inspiraci).

Dobrá zpráva pro kvalitativní výzkum je ta, že **nemusíte zcela přesně aplikovat jednu konkrétní analytickou metodu**. Můžete využít pouze některé její prvky nebo kombinovat prvky z více analytických metod. Je to však potřeba v této metodologické kapitole uvést a aspoň stručně svou volbu vysvětlit.

Analýza „čistě kvalitativních dat“

- „*hloubkové*“ rozhovory (při malém počtu respondentů),
- *nestrukturovaná pozorování*,
- *případová studie z kazuistik*

(1) Sledujeme, jaké prvky se ve verbálních datech vyskytují. **Zaměřujeme se na šíři, na rozmanitost:**

- „**co všechno** se ke zkoumanému tématu v datech objevuje?“
- „**v jakých podobách a souvislostech** se to objevuje?“
- „**jak vlastní výpovědi rozumí vypovídající** - a jak tomu rozumíme my, v roli posluchače/zkoumajícího?“
- „**Jaké jsou rozdílnosti v pohledu na téma či ve zkušenosti s ním u respondentů?**“

(2) Primárně není důležité, jak často se určitý názor vyskytuje, ale spíše to, co se vůbec objevuje. Zajímavá výpověď, i když je ojedinělá, může být interpretována v mnohem větší šíři než banální, leč frekventované názory. *(Někdy jediná chytrá věta v rozhovoru stojí za půlstranu komentáře výzkumníka).*

„Čistě kvalitativní data“ jsou většinou velmi podrobná data od malého vzorku respondentů. Uvedu zde několik příkladů pro přiblížení:

- Pokud byste dělali rozhovory s málopočetnou skupinou, protože počet jejích příslušníků je příliš malý (např. čeští vojenští kaplani, lidé se vzácným onemocněním apod.), tak bude zapotřebí nasbírat opravdu velmi hloubkové, detailní a promyšlené rozhovory.
- Další příklad může být kazuistická práce, např. dlouhodobé pozorování žáka s individuálním vzdělávacím plánem, jemuž děláte asistenta pedagoga (nebo několika těchto žáků se stejnou diagnózou).

- Mohlo by jít o i dlouhodobější pozorování spojené s rozhovory (tedy obdoba etnografického výzkumu), třeba v případě zkoumání procesu adaptace seniorů na příchod do domova pro seniory.
- Může jít i o pozorování sociálních či postojoyých změn vzniklých po pedagogické intervenci ve školní třídě: Pomocí rozhovorů s některými žáky i s učitelem před intervencí (třeba nějaký vícedenní preventivní program) zjišťujeme, jaká je podle nich ve třídě v dané oblasti situace a co očekávají od plánované intervence. Následuje zúčastněné pozorování třídy výzkumníkem během této intervence. Po určitém časovém odstupu (aspoň 7-8 týdnů) se pomocí rozhovorů u stejných osob zjišťuje, jak se situace ve sledované oblasti ve třídě změnila.

Analýza takovýchto dat probíhá pomocí výše uvedených otázek (bod 1) a níže uvedeného postupu.

Postup při vyhodnocení jakýchkoli kvalitativních dat (krok za krokem):

To, co v čistě kvalitativních („hloubkových“ či intenzivních) výzkumech získáváme, jsou SLOVA. Máme zpravidla písemné záznamy nebo audiozáznamy rozhovorů, poznámky z pozorování, anamnestické údaje apod. To je slovní materiál.

- **Veškeré nahrávky nejprve doslovně přepisujeme.**

- **Poté si je vytiskneme v papírové podobě:**

- Výzkumné otázky, formulované na počátku výzkumu, nás zaměřují na určitá témata. Z jejich hlediska budeme posuzovat daný text.
- Čteme si přepsaný a vytištěný text několikrát s odstupem času (u rozhovorů třeba i šestkrát) a zamýšlíme se nad tím, co „říká“ explicitně, ale i implicitně.
- Při několikátém čtení si začneme různými barvami podtrhávat **sekvence**, které se vztahují ke sledovaným výzkumným otázkám.
- Tyto sekvence **pojmenováváme** podle toho, čeho se týkají.
= *Tím tvoříme **kódy** (pro tematickou analýzu) - otevřené kódování.*¹
- Jednotlivé kódy posléze podle jejich podobností sdružujeme do obecnějších **kategorií** (= *axiální kódování*). Můžeme pak vyčíslit, u kolika respondentů se určitá kategorie vyskytuje.

¹ Sekvence (=části přepsaného textu) se obsahově vztahují ke konkrétním kódům. Proto se sekvencím říká „**indikátory**“ (viz níže).

Označované **sekvence** mohou mít různou délku. Řídíme se (a) jejich obsahem, dále (b) charakterem výzkumných otázek a (c) typem zvolené kvalitativní analýzy.

- V tematické, interpretativní fenomenologické i narativní analýze mají sekvence zpravidla velikost vět či více vět (případně částí vět či, jednotlivých výstižných slov).
- V diskurzivní analýze jde někdy jen o jednotlivá slova, nebo třeba jen o paraverbální projev, jako je zvýšení hlasu, změna intonace nebo pauza naznačující zamyšlení, rozpaky apod.

Stručné ukázky čistě kvalitativních výzkumných analýz

KAZUISTICKÉ STUDIE:

PŘÍKLAD 1A – TEMATICKÁ ANALÝZA (TA)²

„Agresivní zastánci“

- školní děti, které vycházejí při měření šikany jako „šikanující“ i jako „zastávající se šikanovaných“

Analýza sebepojetí těchto žáků, kteří jsou spolužáky považovaní za ty, kteří ubližují (šikanující), ale i za ty, kteří se zastávají šikanovaných (zastánci šikanovaných).

Kazuistiky sestávaly (1) z rozhovorů s těmito dětmi, (2) ze zmínek ostatních dětí ze třídy o nich a (3) z rozhovorů o nich s jejich třídními učiteli.

² Tematickou analýzu provádějí studenti ve svých pracích patrně nejčastěji, proto se jí věnujeme nejpodrobněji. U kazuistických (případových) studií jde v principu především o používání otevřeného a axiálního kódování, které je podstatou tematické, ale i interpretativní fenomenologické a narativní analýzy. Diskurzivní analýza má trochu jiný typ práce s daty, než je klasické kódování (viz příslušná přednáška v Metodologickém semináři – II).

Celkově bylo analyzováno 5 těchto dětí, u který spolužáci označili obě tyto role.
- Nejprve provádíme analýzu dat o každém dítěti zvlášť.

- **VÝZKUMNÁ OTÁZKA** – co z jejich sebepojetí odpovídá profilu „zastávce šikanovaných“ a co profilu „šikanátora“?³

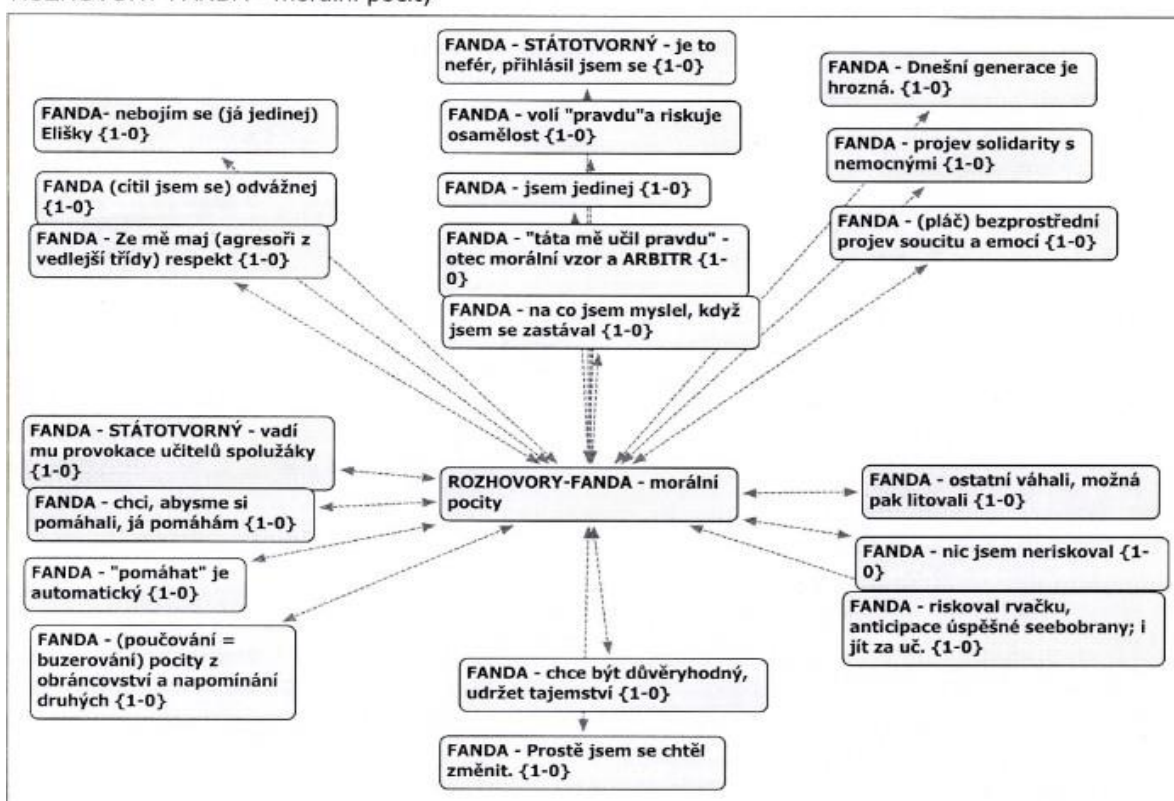
– *PODROBNĚJI:*

- [1] Jaká témata týkající se sebepojetí se u těchto žáků vynořují?
- [2] Která z těchto témat odpovídají spíše profilu „zastávce“?
- [3] Která z těchto témat odpovídají spíše profilu „agresora“?

Nejprve bylo provedeno **(a) vyhledávání sekvencí** týkajících sebepojetí a popisu chování. **(b) Tyto sekvence byly následně kódovány** ve vztahu k výše uvedené výzkumné otázce.⁴ **(c) Kódy jsou seskupovány** do shluků (zde sloupců), které naznačují **prvotní kategorizaci**:

CO ODPOVÍDÁ PROFILU „ZASTÁVCE ŠIKANOVANÝCH“?

ROZHOVORY-FANDA - morální pocity

³ Takto formulovaná výzkumná otázka naznačuje, že budeme potřebovat použít tematickou analýzu, v níž bude kódování zaměřené přímo na prosociální projevy těchto žáků a na jejich projevy agresivní.

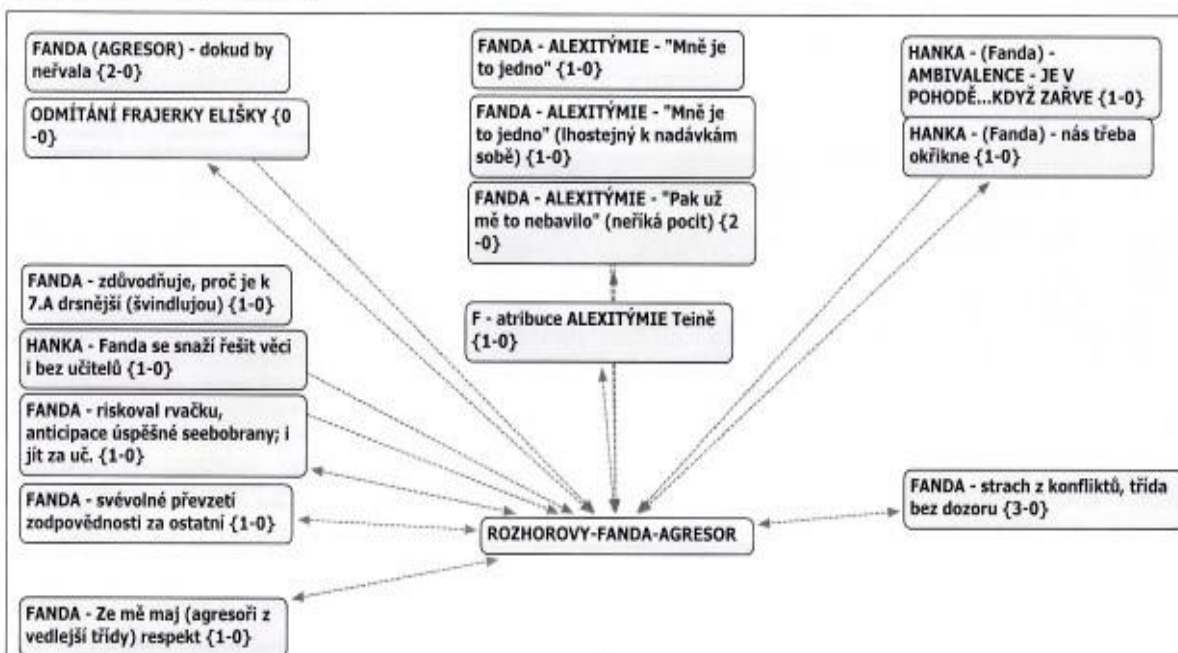
⁴ Některé sekvence jsou ponechány bez kódů, protože jsou samy o sobě kódem (tzv. *kódy „in vivo“*).

Výše jsou uvedeny všechny zmínky z rozhovorů (tzv. sekvence) či z nich vytvořené kódy, které naznačují přítomnost **morálních pocitů a prosociální orientace** (=aspekt **ZASTÁVÁNÍ SE SLABŠÍCH**) u jednoho ze zkoumaných žáků. Tyto sekvence a kódy jsou seřazeny do shluků podle toho, jaké sub téma zachycují:

- Vědomí vlastní **odvahy a obávanosti** (*nahoře vlevo*)
- Reflektovaná **čestnost** i za cenu ztráty podpory ve skupině (*nahoře uprostřed*)
- Projevy **solidarity a empatie** s druhými (*nahoře vpravo*)
- Prosociální chování jako zvnitřněná **morální norma** (*dole vlevo*)
- Zájem pracovat na svém **osobnostním a sociálním zrání** (*dole uprostřed*)
- **Uvědomování potenciálních následků** vlastního zákroku, když se proti zbytku třídy zastal spolužačky (*dole vpravo*).

CO ODPOVÍDÁ PROFILU „ŠIKANUJÍCÍHO“?⁵

ROZHOVORY-FANDA-AGRESOR

Na tomto schématu jsou zachycené sekvence a kódy naznačující **agresivní atributy** u stejného žáka (aspekt **ŠIKANOVÁNÍ DRUHÝCH**).

⁵ Při tematické analýze byl využitý software Atlas.ti. Tento software seskupuje kódy, umožňuje vytvářet tyto „pavouky“ v uvedené grafické podobě. Totéž však samozřejmě můžeme dělat i bez něj.

Subtémata by bylo možné nazvat:

- **Otevřená agrese a hostilita** vůči konkrétní spolužačce (*vlevo nahoře*)
- Projevy „**frajerství**“ a **alexitymie** (neschopnost či neochota uvědomovat si vlastní emoce), nadřazená „cool“ póza (*uprostřed nahoře*)
- **Zmínky spolužáků** o jeho **dominantní** pozici ve třídě (*vpravo nahoře*)
- Nadměrná **dominance**, v níž jakoby supluje **chybějící dohled učitelů** (*vlevo dole*)
- Několik zmínek zachycujících **obavy** žáka, že se situace ve třídě bez většího dozoru učitelů může nějak zvrhnout (*vpravo dole*).

(POKRAČOVÁNÍ ANALÝZY A VYHODNOCOVÁNÍ VÝZKUMNÉ OTÁZKY)

Stejná analýza, tedy **dva „pavouci“** („pavouk“ pro morální aspekty osobnosti + „pavouk“ pro agresivní aspekty osobnosti), byla provedena **pro každého „agresivního zastávce“ jednotlivě**.

Na základě získaných subtémat všech pěti dětí (tedy 10 pavouků) byla sledována **obecnější témata**, která se vyskytovala u více těchto dětí. Těchto společných obecných témat bylo nalezeno šest. K nim byly opět přiřazovány původní kódy (=axiální kódování) a kontrolovány jejich významy.

- Sami snadno odhadnete, která ze šesti témat odpovídají spíše **(1) profilu agresivního žáka** a která témata odpovídají spíše **(2) profilu žáka zastávajícího se obětí**:

- ✓ **Spolupráce na skupinových cílech, sounáležitost**: silná identifikace s třídou (popis třídy zájmenem „my“). Oceňují, když si všichni povídají, nikdo nikomu nenadává a je legrace. Spolužáky jsou často vnímány jako lídři.
- ✓ **Selektivní agrese (4 z 5 sledovaných žáků)**: s jedním či několika spolužáky nejednají rovnoprávně. Ignorování, despekt, neomlouvali se jim ve stejných situacích, kdy ostatním ano. Hovoří o nich před nimi ve 3. os.: „Zima z ní šla a funěla.“
- ✓ **Hledají cesty k usmíření znepřátelených spolužáků (2x)**: Kognitivní přerámování neřešitelných situací: „Kdyby byly na pustém ostrově, tak by snad pochopily, že dva je víc než jeden...“⁶

⁶ „Kognitivní přerámování“ je jedním z mechanismů zvládání zátěže (copingový mechanismus). Častěji ho využívají zastávci šikanovaných (oproti obětem i agresorům).

- ✓ **Vědí, že svým aktivním jednáním mohou ztratit postavení ve třídě (2x):** „Připadám si jak poučovatel. Nevím, jestli to uznají...“
- ✓ **Přijímají autoritu učitelů (3x)** a nebojují s nimi o dominanci: „Učitelé by nám měli pomoci řešit problémy, víc s námi být.“
- ✓ **Reflexe osobnostní změny (3x):** „Nejsem vůbec hodnej... snažím se změnit ze špatného na hodného“.

Shrňme si výše uvedené. Kvalitativní analýza zpravidla probíhá v těchto krocích:

- (1) Nejprve podtrháváme důležité úryvky ze slovních dat (*sekvence => indikátory*) a přiřazujeme jim kódy (jde o fázi **otevřeného kódování**).
- (2) Poté tyto otevřené kódy přiřazujeme k zastřešujícím (zpravidla více zobecňujícím) kategoriím, tématům (jde o fázi **axiálního kódování**).
- (3) Proces přiřazování se opakuje při hledání společných témat u jednotlivých kazuistik. Často přitom dochází k většímu zobecnění vynořených témat: z většího počtu subtemat/subkategorií vytváříme obecnější témata/kategorie. Těch je většinou méně než subtemat. To byl případ analýzy „agresivních zastánců“ (viz počet kategorií u „pavouků“ a redukovaný počet témat při souhrnné analýze všech sledovaných žáků).
- (4) Během těchto procesů se tak několikrát vrátíme k původním kódům a k přepsanému textu. Neustále kontrolujeme, zda dobře chápeme význam přepsaného obsahu. Zároveň stále porovnáváme, zda kódy dobře odpovídají obecnějším kategoriím, tématům.

Někdy také redukuje některé kategorie, protože z hlediska rozměrů naší závěrečné práce nemůžeme uplatnit úplně všechny nálezy (kvalitativní data zpravidla obsahují mnoho významů).

– do práce zahrnujeme ty kategorie (témata), které...

- se týkají stanovených výzkumných otázek
- přinášejí nejzajímavější poznatky (nové nálezy)
- můžeme však přidat i kategorie, které vznikly mimo výzkumné otázky, ale jsou jakkoli relevantní k cíli či k tématu naší závěrečné práce.

PŘÍKLAD 1b – TEMATICKÁ ANALÝZA (TA)

Násilí na ženách

(diplomová práce na HTF)

Rozhovory s ženami (včetně anamnestických údajů), které kvůli domácímu násilí odešly do azylového domu pro matky s dětmi.

Autorka získala díky svému zaměstnání v azylovém domě rozhovory s 10 ženami s touto zkušeností:

VÝZKUMNÉ OTÁZKY:

1. PARTNER JE OSOBNOSTÍ S RIZIKOVÝMI RYSY PRO PARTNERSTVÍ
- (*agrese, drogy, alkohol, trestaný, nestabilní*)
2. ŽENA JE V NEVÝHODNÉ SOCIÁLNÍ SITUACI, ZÁVISLÁ CITOVĚ A FINANČNĚ
- (*mateřská dovolená, bez vlastního příjmu, bez rodinného zázemí, cizinka, hendikepovaná*)
3. DALŠÍ ZNEVÝHODŇUJÍCÍ SOCIÁLNÍ FAKTORY
- (*sňatek v těhotenství po krátké známosti, sňatek neuzavřen, nezaměstnanost partnera*)
4. PŘENOS NEGATIVNÍCH MODELŮ OBOU PARTNERŮ Z JEJICH PŮVODNÍCH RODIN
- (*násilí v rodině, rozpad rodiny, citová deprivace*)

ANALÝZA A INTERPRETACE JEDNOHO Z 10 PŘÍPADŮ (Marta):

Níže jsou uvedeny faktory, zaznamenané z výpovědi jedné z oslovených žen, které se vztahují k výzkumným otázkám.

- Znevýhodňující faktory: Marta na mateřské dovolené, s partnerem neuzavřela manželství.
- Osobnost partnera: Zřejmě jedinec s dispozicí k agresivitě (povolání policisty a zaměstnance strážní agentury). Možná chce zaujímat autoritativní postavení, také obdiv ke zbraním a agresi. Pravděpodobně jedinec, který není vhodný pro partnerství, není schopen přijmout odpovědnost, střídá partnerky a je nespolehlivý.
- Osobnost partnerky: Marta si zřejmě roli oběti přináší ze svého dětství. Vybírá si nevhodné partnery (již v předchozím vztahu se setkala s násilím), nemá pozitivní model z původní rodiny. Odešla brzo z domova, neměla dostatek zkušeností, chybí jí

zázemí, je odkázaná jen sama na sebe. Možná vstupuje do vztahů příliš ukvapeně, aniž by svého partnera dobře znala.

- Okolnost vzniku násilí: K agresí partnera dochází v běžných situacích, vyčítá Martě, že utrácí peníze (za běžné věci, např. za papírové pleny), nebo že svítí v kuchyni. Někdy docházelo i k sexuálnímu násilí, kdy bylo cílem partnera vlastní uspokojení a bylo mu lhostejné, že je to pro partnerku nepříjemné nebo i bolestivé.

INTERPRETACE PŘÍPADU:

- Řešení situace: Marta se odhodlala k včasnému řešení situace. Nebyla však důsledná, po měsíci se k partnerovi vrátila. Zdá se však, že se touto zkušeností poučila a její rozhodnutí je nyní jasné. Potřebovala by však zřejmě psychoterapeutickou pomoc, aby byla schopná rozeznat nevhodný typ partnera a vyvarovala se tak opakování situace.
- Původní rodina partnera: Nevěra matky mohla přispět k vytvoření negativního modelu ženy a ovlivnit tak partnerův vztah k ženám. Partner Marty sice byl v dětství fyzicky trestán, nelze však říci, zda šlo o týrání. Mohlo však sloužit i jako model chování. Jeho dědeček (otec matky), jenž byl jeho vzorem, se ke své ženě choval způsobem blízkým týrání. Např. jí neumožňoval přístup k financím a ponižoval ji a měl mimomanželské vztahy, což se v chování jeho vnuka opakuje.
- Původní rodina partnerky: Marta byla v dětství obětí týrání a je tedy pravděpodobné, že si svoji roli oběti přenesla i do své dospělosti a podvědomě si vybírá partnery, kteří mají sklony k násilí. V dětství Marta nemohla získat pozitivní model partnerství, neboť matka byla čtyřikrát rozvedená a kromě toho žila s otcem Marty bez uzavření manželství.

Dále autorka sledovala četnost výskytu zachycených rizikových faktorů v rodinách všech sledovaných žen:

Muži: Rizikové znaky partnerovy osobnosti a další rizikové faktory

Rizikové znaky partnera	četnost	relat.četnost (%)
drogy	3	30%
alkohol	3	30%
trestaný	3	30%
workholik	2	20%
střídá partnerky	4	40%
agresivní chování k dalším lidem	3	30%

Muži: Rizikové znaky partnerovy rodiny

Původní rodina partnera	četnost	relat.četnost (%)
Autoritářští rodiče	3	30%
Odmítnutí ze strany rodičů	3	30%
Fyzické týrání v dětství	1	10%
Svědkiem násilí v rodině	2	20%
Problém rodičů s alkoholem	3	30%
Rozpad původní rodiny	1	10%
Nevěra matky	2	20%
O původní rodině nejsou informace	2	20%

Ženy: Rizikové znaky partnerčiny osobnosti a další rizikové faktory

Rizikové znaky partnerky	četnost	relat. četnost (%)
Mateřská dovolená	3	30%
Sociální izolace	3	30%
Cizinka	2	20 %
Handicap	1	10%
Opakovaně oběť násilí	1	10%

Ženy: Rizikové znaky partnerčiny rodiny

Původní rodina partnerky	četnost	relat.četnost (%)
Oběť fyz. násilí v dětství	2	20%
Svědkiem násilí v rodině	3	30%
Matka střídala partnery	2	20%
Delší dobu chyběl otec	3	30%
Problémy s alkoholem u rodičů	2	20%
Narušené vztahy v rodině	1	10%

Ženy: Rizikové znaky partnerčiny rodiny

Původní rodina partnerky	četnost	relat.četnost (%)
Oběť fyz. násilí v dětství	2	20%
Svědkiem násilí v rodině	3	30%
Matka střídala partnery	2	20%
Delší dobu chyběl otec	3	30%
Problémy s alkoholem u rodičů	2	20%
Narušené vztahy v rodině	1	10%

Soužití – rizikové faktory

Rizikové znaky soužití	četnost	relat.četnost (%)
nezaměstnanost partnera	2	20%
sňatek po krátké známosti (méně než 1 rok)	3	30%
sňatek pod tlakem těhotenství	3	30%
sňatek neuzavřen	1	10%
v minulosti pokus o odchod	4	40%
v minulosti žádost o rozvod	2	20%
manželství je již rozvedené, ale partneři žijí ve společném bytě	2	20%

PŘÍKLAD 2 – INTERPRETATIVNÍ FENOMENOLOGICKÁ ANALÝZA (IPA)

Zpravidla pro vyhodnocení těchto dat používáme **tematickou analýzu (TA)** – viz případová studie šikanujících zastánců.

Někdy však upřednostňujeme **interpretativní fenomenologickou analýzu (IPA)**.

- Při ní **nejprve popisujeme zvlášť osobní zkušenosti a výpovědi jednotlivých respondentů,**
- **teprve poté sledujeme zkoumanou problematiku z hlediska společných vynořujících se jevů, témat, zkušeností, apod.**
- **a zároveň poukazujeme na dílčí různorodosti,** v nichž je respondenti popisují (**dílčí odlišnosti mezi respondenty ve sledovaném jevu**). Počet respondentů min. 5.

IPA se často využívá např. u rozhovorů, kdy se respondentů ptáme, jak se vyrovnávali s určitou zkušeností.⁷

UČITELÉ A JEJICH ZVLÁDÁNÍ IMPLEMENTOVANÉ ŠKOLNÍ INKLUZE

(ZATÍM NEZPRACOVANÁ VÝZKUMNÁ STUDIE):

Analýzu pomocí IPA jsem nikdy neprováděla na úrovni výzkumného článku. Má výzkumná data z nedávna však zpracování IPA analýzou umožňují. Jde o rozhovory s učiteli o tom, jak zvládají proces školní inkluze. K tomu mám k dispozici 19 rozhovorů (ale pro IPA analýzu stačí i jen 5-7 rozhovorů). Předběžně se z dat rýsují tři učitelská pojetí zvládání školní inkluze:

- (1) Část učitelů **školní inkluzi vítá** nebo ji **přijímá a snaží se na ní vidět hlavně to pozitivní**. Učitelé s tímto pojetím se při začleňování svých žáků se speciálními vzdělávacími potřebami (SVP) cítí kompetentní. Mají pocit, že se to daří a že i oni sami situaci většinou dobře zvládají (vysoká self-efficacy).
- (2) Část učitelů **inkluzi bere za nutné zlo**. Setkávali se opakovaně s nevydařenými případy dětí se SVP, kterým nedokázali sami pomoci. Typicky však v těchto případech **selhávaly i jim nejbližší instituce**, které by jim a těmto žákům měly být nápomocné (selhání spolupráce s vedením školy, s rodiči žáka, s třídním učitelem apod.). Tito učitelé cítí, že školní systém jako celek na inkluzi není připravený. Jsou citliví (empatičtí) i vůči závažnému poškození žáků, u kterých inkluze selhává a kteří se stávají její obětí. Učitelé sami se cítí bezmocní (nízká self-efficacy) a hrozí jim vyhoření.

⁷ Pokud nás zajímá především to, **jak se vyvíjel život (či proces vyrovnávání se s určitými změnami) u respondentů** (třeba vývoj kariéry sociálního pracovníka, proces syndromu vyhoření u záchranářů aj.), **může být někdy vhodnější narativní analýza**.

- (3) Část učitelů **postrádá citlivost vůči problematice inkluze**. Víceméně dodržují požadavky školy, ale chybí jim empatie vůči žákům, u kterých se inkluze z nějakých důvodů nedaří (ocitají se např. na okraji třídy, nemají zde žádné kamarády). Tito učitelé to zpravidla příliš nevnímají nebo trýzeň žáka podceňují. Řeší ve třídě pouze věcné problémy (např. prospěch inkludovaných žáků, případné architektonické bariéry apod.).

Analýza „kvantifikovatelných kvalitativních dat“

- *polostrukturované či strukturované rozhovory ve větším počtu;*
 - *větší množství kazuistik v případové studii;*
 - *volné písemné výpovědi na nějaké téma;*
- *otevřené a polootevřené odpovědi v dotaznících*

VĚTŠINOU JDE O OTEVŘENÉ ODPOVĚDI V DOTAZNÍCÍCH VĚTŠÍHO POČTU RESPONDENTŮ

Sledujeme zde totéž co u „čistě kvalitativních dat“, ale můžeme je navíc vyhodnotit i kvantitativně. **Díky tomu můžeme porovnat i různé skupiny respondentů** (např. muže a ženy, žáky ze dvou škol apod.). Ptáme se pak i na to:

- „**jak často** se určitá dílčí témata vyskytují v dané skupině či podskupině? “

OBSAHOVÁ ANALÝZA: ve volném písemném projevu (*rozepsání se na nějaké téma*) a v (polo)otevřených otázkách v dotaznících lze vytvářet **kódy** zachycující důležité obsahy. Kódy se pak sloučí podle obsahových podobností do několika **kategorií**. Mohou sloužit také jako **proměnné**, chceme-li statisticky porovnat rozdíly mezi skupinami.

Jejich výskyt lze tedy spočítat (u kolika respondentů se jednotlivá kategorie objevila) a porovnat jejich četnosti v různých skupinách (např. u mužů a žen).

*Je to pak, jako kdyby to byly zakroužkované odpovědi typu a) – b) – c) apod., jenže ty kategorie vytváříme my sami až **ad hoc**, z otevřených výpovědí respondentů.*

Některý respondent ovšem mohl jakoby „zakroužkovat“ i víc odpovědí, protože jeho výpověď je obsáhlá a zahrnuje víc různých kategorií. Někdo naopak odpoví originálně, takže se jeho odpověď v kategoriích vůbec neobjeví.

Přesto jeho odpověď může být zohledněná a interpretovaná samostatně (když je zajímavá a důležitá). Takže neztrácíme ani ten kvalitativní přínos.

Obsahová analýza se hodně podobá tematické.

Většinou však pracujeme s kratšími slovními útvary (třeba s jednostránkovými volnými výpověďmi, s větším počtem kratších rozhovorů, které mají podobnou strukturu otázek nebo s otevřenými otázkami v dotaznících). Jde tedy většinou o strukturovanější slovní materiál, který se kóduje snadněji a snadněji se vytvářejí i kategorie pro další analýzu.

Pojem „proměnná“ – je to určitá hodnota. V tomto případě počet respondentů, u kterých byl zachycený sledovaný jev (určitá kategorie).

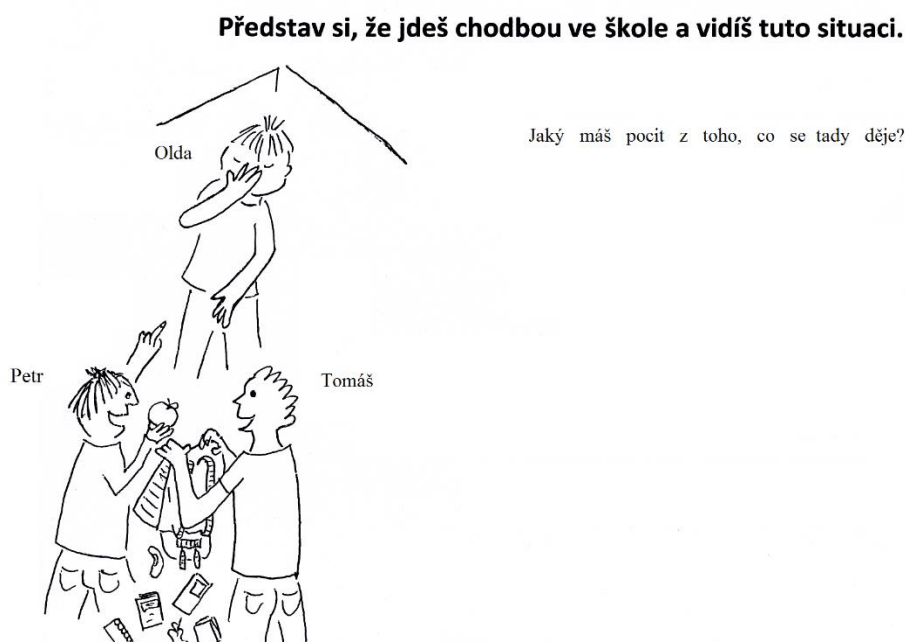
PŘÍKLAD 3 – OBSAHOVÁ ANALÝZA (CONTENT ANALYSIS – CA)

Vytvořili jsme **komiks s tématem školní šikany**, který jsme předložili žákům 6. ročníků. Jejich volné písemné výpovědi jsme kódovali a kategorizovali. Výsledné kategorie se staly proměnnými.

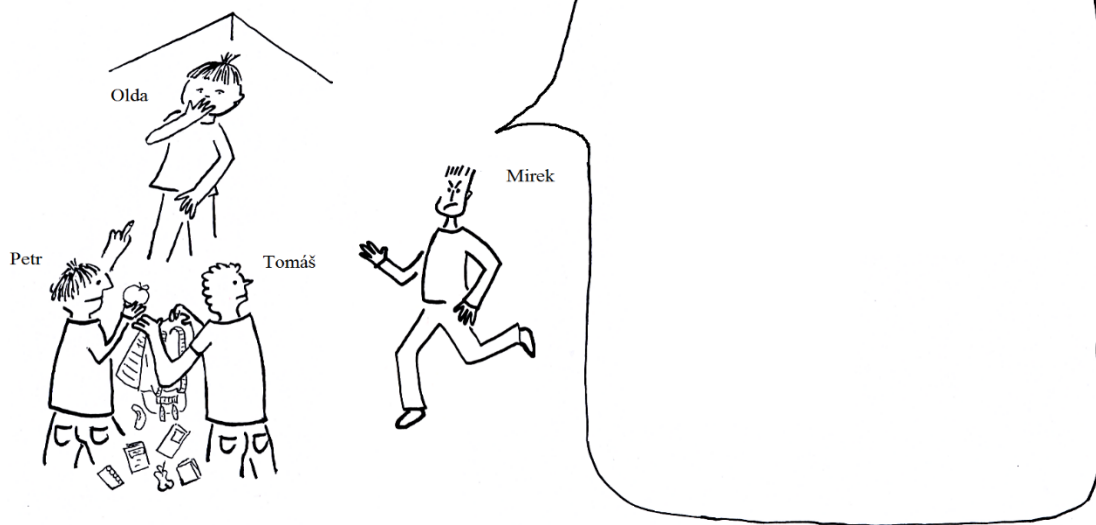
Výskyt proměnných (kategorií) jsme zjišťovali u tří skupin dětí, které podle svých spolužáků: **(1) šikanují, (2) jsou šikanované a (3) zastávají se obětí.**

Tyto tři skupiny dětí jsme navzájem porovnávali, zda se liší ve výskytu jednotlivých proměnných (kategorií).

Níže uvedený první komiksový obrázek ještě nic neměřil. Tvořil pouze začátek příběhu.

A tady přiběhl Oldův kamarád Mírek.
Co těm klukům asi řekne?

Analyzovány byly odpovědi, které respondenti psali do bubliny u zastánce Mirka, který běží na pomoc svému kamarádovi Oldovi.

Analýza argumentací při zásahu proti šikaně

VÝZKUMNÉ OTÁZKY:

- Jaké typy výroků se objevují?
- Jaký je výskyt morálních argumentací oproti výrokům s jiným obsahem ?
- O jaké morální zásady se morální výroky opírají?

HYPOTÉZA:

Zajímá nás, zda se liší výskyt morálních argumentací u šikanujících, šikanovaných a zastánců. Předpokládáme že ano. Na základě tohoto předpokladu formulujeme tuto hypotézu:

- Zastánci šikanovaných spolužáků budou uvádět častěji morální argumentace než šikanující žáci

Výše jsou uvedeny výzkumné otázky a jedna hypotéza.

Velmi zjednodušeně můžeme říci, že:

- **Výzkumné otázky** formulujeme tehdy, když do nich nezahrnujeme kvantitativní ukazatele a když je neověřujeme žádnou statistikou ani procentními rozdíly apod.
- **Hypotézy** používáme tam, kde předpokládáme, že vyjdou nějaké vztahy mezi proměnnými, nějaké statistické souvislosti. U takto formulovaných předpokladů-hypotéz používáme statistické výpočty, které nám umožní je ověřit.

V případě tohoto výzkumu tedy můžeme kombinovat výzkumné otázky s hypotézou.

Tvorba kategorií a kódů v obsahové analýze (podle Švaříčka a Šed'ové, 2007)

KVALITATIVNÍ ANALÝZA

ÚROVEŇ	FUNKCE V ANALÝZE	PŘÍKLAD
1. ÚRYVKY Z DAT	INDIKÁTORY - NAZNAČUJÍ VÝSKYT URČITÉHO JEVU	„NECHTE HO NA POKOJI, JAK BY SE LÍBILO VÁM ¹ , KDYBY VÁM TO NĚKDO DĚLAL?“ „TAK VY JSTE <u>DVA NA JEDNOHO?</u> ² <u>VYPADNĚTE</u> ³ , NEBO <u>NA VÁS VEZMU HŮL!</u> “ ⁴
2. KÓDY	KONCEPTY - TO, NA CO POUKAZUJÍ INDIKÁTORY (MOHOU BÝT PROMĚNNÝMI)	1 - RECIPROCITA CHOVÁNÍ 2 - NEFÉROVOST PŘESILY 3, 4 - VÝHRUŽKY ODVĚTOU
3. KATEGORIE	PROMĚNNÉ - ZÁKLADNÍ STAVEBNÍ PRVKY TEORIE	1, 2 - RŮZNÉ MORÁLNÍ ARGUMENTACE 3, 4 - MIMOMORÁLNÍ PROJEVY AGRESE

V posledním sloupci jsou v prvním řádku odpovědi získané od dvou žáků s podtrhanými úryvky opatřenými číselným odkazem na kódy, které z nich byly vytvořeny. V dalším řádku jsou tyto kódy popsány. V posledním řádku je uvedeno jejich další zobecnění.

SHRNUTÍ POSTUPU PO ŘÁDCÍCH VE SNÍMKU:

- (1) Nejprve si podtrháváme úryvky, které obsahují zdůvodnění, proč podle zastávce Mirka mají agresori přestat šikanovat Oldu.
- (2) Poté k nim přiřazujeme kódy. V tomto případě jde o nějaké principy, o které se opírá Mirkovo zdůvodnění. Můžeme je označit jako koncepty. Koncepty mohou být i konečnými kategoriemi, které se stanou proměnnými - mohli bychom vypočítat a porovnat četnost každého z nich ve třech sledovaných skupinách dětí.
- (3) Kódy (koncepty) v našem případě můžeme ještě zobecnit do obecnějších kategorií. Rozčlenit je na ty, (A) které obsahují nějaké morální pravidlo, a ty, (B) které se opírají o jiný důvod než morální. Opět můžeme zjistit, kolik dětí z každé skupiny použilo morální argumentace a kolik dětí nikoliv. Jejich výskyt ve skupinách pak můžeme porovnat statisticky (Chí kvadrátem, ke kterému vám zašlu podklady později).

(Pokud Vás zajímá, jak dopadla naše analýza, tak z těchto kvalitativních dat nevyšly vůbec žádné rozdíly mezi skupinami dětí 😊 Komiks našťěstí pokračoval ještě nabídkou velmi rozmanitých hodnocení osobnosti agresorů – Mirek jim měl jedním slovem říci „já ti agresori jsou“. Faktorová analýza těchto slov vedla k různým typům hodnocení a teprve v těchto typech se ukázaly rozdíly mezi třemi sledovanými skupinami. Článek pak vyšel v zahraničním periodiku).

Implicitní významy – diskurzivní analýza (DA) *skrytá sdělení*

- „Jak by se to líbilo vám?“
 - Estetický příměř;
- „Vezmu na vás hůl!“
 - Aspekt nadřazenosti, vyhrožování, projev moci (stylizace do role dospělého?)

Když jste si na předchozím snímku pročítali dva krátké úryvky, které děti vepsaly do komiksu, možná Vás napadlo, že se tam náznakově **objevují i jiné skryté významy než jen morální či nemorální argumentace.**

Děti například poměrně často například využívaly **estetických příměřů** typu „*jak by se to líbilo vám, kdyby vám to někdo dělal*“ nebo „*to je od vás hnusný*“ apod. Pak může interpretace dat obsahovat např. i zmínku o tom, že nevhodné jednání si děti často spojují s estetickými výrazy odporu a ošklivosti.

Výrok „**vezmu na vás hůl**“ zní od vrstevníka Mirka velmi neautenticky. Spíš to působí dojmem **stylizace do role dospělého**. I to můžeme zmínit v interpretaci dat.

Implicitní významy často nacházíme u hloubkových rozhovorů. Vyjadřují to, jak na nás sdělení působí a co z nich podprahově vystupuje. Může jít třeba i o změnu tónu hlasu respondenta při rozhovoru o nějakém tématu, která naznačuje nějakou emoci. Výpovědní někdy mohou být i delší odmlky. Někdy mohou mít i tyto paraverbální prvky v analýze a interpretaci dat svůj význam. Detailněji se na ně zaměřuje **diskurzivní analýza**. Pro zájemce doporučuji výše uvedené publikace: buď knihu Šípa a Gulové, nebo knihu Řiháčka a kol.

DALŠÍ MINI-UKÁZKA PRVKŮ DISKURZIVNÍ ANALÝZY:

Implicitní významy – diskurzivní analýza (DA) (učitelky o agresivních žácích):

„...To je ještě takovýto normální zlobení...”

- pedagožka je schopná oddělit žákovo chování od něj samotného; aspekt normality.

„Von je opravdu problémový...”

- prvek problematického hodnocení osobnosti žáka; anticipace problémů i do budoucnosti; možná i náznak nedůvěry? ...

Můžeme uvažovat nad tím, jak se asi v komunikaci s učitelkou cítí první žák a jak ten druhý.

(pokud si vzpomenete na Pygmalion efekt, tak budete vědět, který z nich má statisticky větší šanci zlepšit své chování).

I nálezy tohoto druhu stojí za uvedení v interpretaci dat.

PO OBSAHOVÉ ANALÝZE A TVORBĚ KATEGORIÍ NÁSLEDUJE...

... Kvantitativní vyhodnocení z proměnných

Sledujeme tedy četnost výskytu jednotlivých kategorií (proměnných) v daném souboru (či v jednotlivých podsouborech) respondentů.

Tuto četnost v práci vyjadřujeme **počtem (N) a procenty (%)** (kolik jedinců, resp. procent respondentů ze zkoumané podskupiny uvádí příslušnou kategorii).

Rozdíly mezi skupinami pak vyhodnocujeme statistickým výpočtem (Chí kvadrát, viz další týden) a tím ověřujeme, zda se jedná o skutečné rozdíly a ne o náhodu. Pokud se možnost statistického vyhodnocení nabízí, je chyba ji nevyužít.

- při desítkách respondentů musí být rozdíly mezi skupinami procentuálně mnohem vyšší, aby byly statisticky významné, než tehdy, když porovnáváme tisíce respondentů.

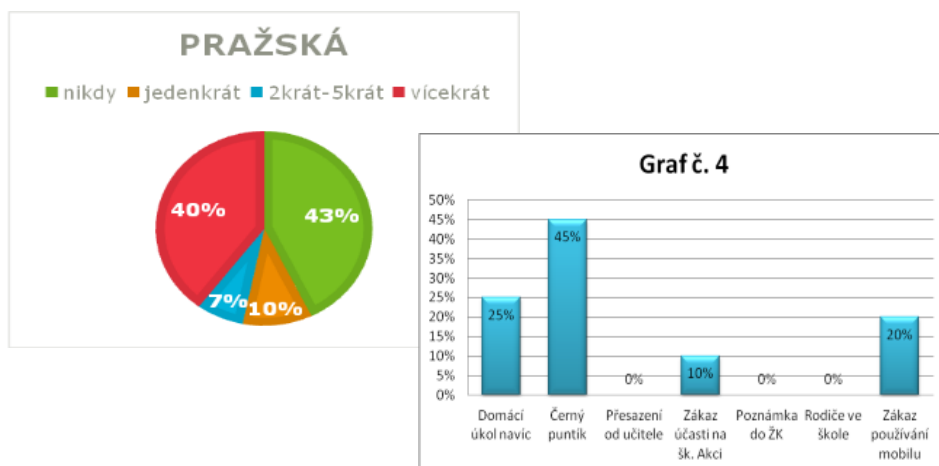
Číselné výsledky uvádíme **bud' v tabulkách (N + %), nebo v grafech (%)**:

Pokud používáme grafy, tak v nich vždy vyjadřujeme procenta.

Koláčové grafy lze používat jen v omezené míře (viz níže). Zkuste přijít na to, PROČ to tak je?

Volba grafů

koláčový jen pro jednu možnou odpověď, sloupcový při možnosti zaškrtnout víc než jednu odpověď:

Tabulka nabízí možnost uvést jak reálné/absolutní četnosti, tak i četnosti relativní (=procenta).

Graf tuto možnost nemá (vyjadřuje jen procenta).

Kdo tě nejvíc ovlivnil při volbě SŠ?	9. ročník ZŠ		1. ročník SŠ		3. ročník SŠ	
	N (34)	%	N (28)	%	N (25)	%
Rodiče	5	14.7	7	25.0	3	12.0
Názor přátel	3	8.8	4	14.3	7	28.0
Návštěva školy	7	20.6	8	17.9	5	20.0
Webové stránky	8	23.5	5	10.7	0	-
Někoho tam znám	9	26.5	3	3.6	6	24.0
<i>jiné</i>	0	-	0	-	4	16.0